

DOI <https://doi.org/10.36074/Delure.issue1.001>

Баймуратов Михайло Олександрович¹, Кофман Борис Якович²

1. доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
Академік Української академії наук,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, УКРАЇНА
ORCID ID: 0000-0002-4131-1070

2. доктор юридичних наук, старший дослідник,
Заслужений юрист України,
професор кафедри політичних наук та права
Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, УКРАЇНА
ORCID ID: 0000-0001-8121-5190

Інтегративні складові муніципальної свідомості (правосвідомості): нормативний вимір

АНОТАЦІЯ. У статті досліджується процес становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні як конституційно-правового інституту. Основна увага приділяється формуванню муніципальної свідомості та правосвідомості населення, які є ключовими факторами функціонування територіальних громад. Муніципальна свідомість розглядається як відображення локальної демократії та інструмент соціальної інтеграції. Важливим аспектом є роль муніципальної правосвідомості у створенні нормативно-правової бази, що забезпечує стабільність та розвиток громади, особливо в умовах реформування державного управління та децентралізації.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: муніципальна свідомість; місцеве самоврядування; територіальні громади.

DOI <https://doi.org/10.36074/Delure.issue1.001>

Mykhailo Baimuratov¹, Borys Kofman²

1. Doctor of Sciences in Law, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Academician of the Ukrainian Academy of Sciences,
Professor of the Department of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after Kostiantyn Ushynskyy, UKRAINE
ORCID ID: 0000-0002-4131-1070

2. Doctor of Sciences in Law, Senior Researcher,
Honored lawyer of Ukraine,
Professor of the Department of Political Sciences and Law
South Ukrainian National Pedagogical University named after Kostiantyn Ushynskyy, UKRAINE
ORCID ID: 0000-0001-8121-5190

Integrative components of municipal consciousness (legal consciousness): normative dimension

ABSTRACT. The article examines the process of formation and development of local self-government in Ukraine as a constitutional and legal institution. The main attention is paid to the formation of municipal awareness and legal awareness of the population, which are key factors in the functioning of territorial communities. Municipal consciousness is considered as a reflection of local democracy and a tool of social integration. An important aspect is the role of municipal legal awareness in creating a regulatory and legal framework that ensures the stability and development of the community, especially in the conditions of state administration reform and decentralization.

KEYWORDS: *municipal consciousness; local self-government; territorial communities.*

Становлення і розвиток в Україні місцевого самоврядування (далі – МСВ) як конституційно-правового інституту самоорганізації населення у вигляді існування і функціонування територіальних громад (далі – ТГ), з'явилося не тільки революційною подією в становленні і розвитку феноменології демократичної правової державності, а й суттєвим стратегічно-контекстуальним чинником в формуванні нової якості суспільної свідомості населення – муніципальної свідомості (правосвідомості) у її індивідуальному, груповому і колективному видовому вимірюванні.

Саме муніципальна свідомість (правосвідомість) виступає, по-перше, яскравим свідоцтвом наявності в соціумі ідей муніципалізму, його позитивного сприйняття і позитивного психічного відношення до феноменології локальної демократії; по-друге, соціальним нормативно-управлінським фактором, і одночасно гарантом виникнення, формування, існування, розвитку, вдосконалення та контекстуалізації як загальних настанов, так власне й всієї феноменології локальної демократії в демократичній правовій державі, що, по-третє, об'єктивує і детермінує створення її моделі у формалізованому вигляді МСВ, а також, по-четверте, психологічно, ідеологічно, організаційно, нормативно, конотаційно, наративно, комунікативно і аксіологічно передбаченого формування муніципального права і муніципального законодавства в системі національної правової системи.

Враховуючи той факт, що феноменологія правосвідомості завжди вважалася невід'ємним елементом і неодмінною складовою структури правової культури суспільства, яка залежить від менталітету соціуму, ці обидві терміносистеми завжди розглядалися у органічній єдності та взаємному зв'язку. Однак, при цьому варто наголосити, що дослідження складних аспектів структуризації правосвідомості саме в контексті формування її муніципальної форми на локальному рівні функціонування ТГ – локального соціуму, у вітчизняній правовій науці фактично не проводились. Деякі окремі праці вітчизняних (М. О. Баймуратов, О. В. Батанов, Д. О. Бобровник, О. О. Боярський, В. С. Могілевський, Б. Я. Кофман, І. Г. Посторонка

тощо) і зарубіжних (С. Р. Гасанбеков, Н. В. Новоселова, Ю. А. Дроздова, Ж. С. Мартинсон тощо) вчених присвячено окремим аспектам формування, прояву і інституціоналізації муніципальної правосвідомості у жителів-членів локальних спільнот і членів ТГ як членів-елементів «малих» і «середніх» груп, інституцій громадянського суспільства, політичних та інших громадських об'єднань, рухів та спільнот. Хоча актуалізація такого напрямку досліджень правосвідомості в умовах активізації становлення інституту локальної демократії в Україні, проведення муніципальної реформи, як основоположної частини реформи децентралізації публічної влади в державі, а також багатогранна діяльність органів МСВ з управління повсякденною життєдіяльністю ТГ в складних умовах російсько-української війни та в умовах повоєнного відновлення держави та її ТГ – по-перше, не викликає сумнівів; по-друге, не має альтернативи; по-третє, володіє суттєвим перспективним науковим та праксеологічним потенціалом в контексті запозичення та реалізації.

Стратегічною особливістю муніципальної свідомості (правосвідомості) виступає теза про те, що ця феноменологія виникає, формується, існує, реалізується, розвивається і вдосконалюється, а також трансформується завдяки тому, що вона базується на *колективних формах існування (співіснування) людей-жителів і одночасно членів ТГ*, що існують в межах локальної територіальної людської спільноти, в умовах МСВ, в філософському стані повсякденності. Ба більше, ці форми сприймаються людьми, їх групами та асоціаціями – як оптимальні та ефективні, природні та технологічні, функціональні та телеологічно обґрунтовані, нормативні та соціально-обкатані, типізовані та стереотиповані поведінково-діяльнісні настанови, що дають можливість наведеним суб'єктам реалізовувати екзистенційні інтереси, від вирішення яких напряму залежить стале і стабільне існування і функціонування людини та її спільнот, причому, на будь-якому рівні в локальному соціуму в цілому.

Джерелом формування наведених поведінково-діяльнісних

настанов людини, її груп та асоціацій виступає феноменологія соціалізації, в тому числі й правової соціалізації. Саме завдяки неї, по-перше, приходить розуміння і усвідомлення людиною своїх екзистенційних настанов; по-друге, здійснюється психологічне сприйняття позитивного потенціалу таких настанов та їх «вбудування» в систему індивідуальних, групових та колективних діяльнісних парадигм; по-третє, відбувається їх практична реалізація в повсякденному житті наведених індивідуальних та колективних суб'єктів; по-четверте, найважливіші поведінково-діяльнісні настанови людини, її груп та асоціацій трансформуються в права, свободи і обов'язки людини, що складають їх конституційно-правовий статус, що формується і реалізується саме на локальному рівні соціуму, в межах ТГ, в умовах МСВ, в філософському стані повсякденності; по-п'яте, багато з таких прав, свобод і обов'язків людини, що складають її конституційно-правовий статус трансформуються в муніципальні права людини [1] та доповнюються іншими правами, що детерміновані безпосередньою участю людини в МСВ; по-шосте, саме такі наведені настанови стимулюють та каталізують формування та розвиток муніципальної свідомості як адекватного відображення життя людини в локальній людській спільноті, що базується на її спільному проживанні та колективному існуванню в межах ТГ, через використання індивідуально-групових та колективно-групових поведінкових парадигм.

Зазвичай, структура муніципальної правосвідомості, як й загальна феноменологія правосвідомості [2], складається з таких елементів:

- правова (муніципально-правова) психологія,
- правова (муніципально-правова) ідеологія та
- правова (муніципально-правова) поведінка.

При цьому феномен правової профільної психології апріорі та об'єктивно виникає на муніципально-правовому рівні, тобто на локальному рівні існування соціуму, бо саме людина, її групи та асоціації існують та функціонують саме на рівні ТГ. Муніципальна (муніципально-правова) психологія формує відповідний поведінковий дискурс, що базується на відповідній поведінково-

діяльнісній парадигмі.

Своєю чергою, правова (муніципально-правова) ідеологія, як структурний елемент муніципальної правосвідомості, охоплює знання, уявлення, поняття про зміст права, включаючи й нормативні настанови муніципального права, що формуються в результаті правового виховання та юридичних наукових досліджень. Отже, такий комплекс знань (інформації) цілеспрямовано впливає на свідомість людини, її груп та асоціацій, моделюючи і трансформуючи її в контекстуалізації муніципального буття та реалізації профільних муніципально-правових форм життєдіяльності.

На відміну від муніципально-правової психології, що формується в основному стихійно, в залежності від суб'єктивних подій в муніципальному житті та досвіду минулих поколінь, муніципально-правова ідеологія формується в системному ключі в результаті:

а) наукового (доктринального), теоретичного відображення муніципально-правової дійсності (*доктринально-теоретичний фактор* – авт.);

б) на основі узагальнення і розвитку найбільш відомих і значущих муніципально-правових теорій минулого і сучасного (*історико-теоретичний фактор* – авт.);

в) вивчення основних закономірностей становлення, розвитку і функціонування муніципалізму та його нормативного супроводження і забезпечення (*нормативно-супроводжувальний фактор* – авт.);

г) вивчення основоположних засад муніципалізму, що зафіксовані в міжнародних правових стандартах локальної демократії (*міжнародно-правовий фактор* – авт.);

г') вивчення основоположних настанов державної муніципальної політики (*державно-управлінський фактор* – авт.).

Муніципально-правова ідеологія напрямку впливає на формування, модернізацію та модифікацію засад муніципально-правової психології, роблячи її настанови більш застосованими до змін в державотворенні і правотворенні, а також змін, що детерміновані і пов'язані з різними проявами глобалізації.

Третім елементом муніципальної правосвідомості виступає правова (муніципально-правова) поведінка, що передбачає її вольову сторону, яка становить процес перетворення норм муніципального права в реальну муніципально-правову поведінку людини в межах груп, асоціацій, а також всієї ТГ. Треба розуміти, що органи місцевого самоврядування, особливо представницькі, також можуть діяти в рамках використання засад муніципально-правової поведінки, бо вони, фактично виступаючи від імені ТГ та в її інтересах, ретранслюють, моделюють, трансформують відповідні настанови муніципально-правової психології та муніципально-правової ідеології, якими володіє локальна людська спільнота, причому, кожний член такої спільноти виступає ретранслятором муніципальних ідеалів, принципів та цінностей. Звідси основними носіями повсякденної муніципально-правової дійсності виступають всі жителі-члени відповідних ТГ. Своєю чергою, муніципально-правова дійсність виступає каталізатором для становлення і розвитку різних рівнів (індивідуальний, груповий, колективний) і форм (фізичні особи, юридичні особи, органи МСВ, органи публічної влади тощо) муніципальної свідомості (правосвідомості).

Необхідно наголосити на особливій та екстраординарній ролі правової (муніципально-правової) психології у формуванні муніципальної (муніципально-правової) свідомості. Бо цей, зазвичай, структурний елемент правосвідомості, що включає правові почуття, настрої, інші емоційні сприйняття правових явищ, виступає запускаячим елементом для розумових процесів кожної людини, яка в обов'язковому порядку виступає як житель-член відповідної ТГ.

Отже, можна стверджувати, що як феномен правова профільна психологія апріорі виникає на муніципально-правовому рівні, тобто на локальному рівні існування соціуму, бо саме людина, її групи та асоціації існують та функціонують саме на рівні ТГ, бо здійснюють саме тут свій життєвий цикл. Її виникнення, формування й існування пов'язане з об'єктивно-суб'єктивною властивістю людей безпосередньо чуттєво відображати правове середовище, емоційно

реагувати на зовнішні правові явища, формуючи відповідні реакції у вигляді відповідних правил поведінки.

При цьому слід враховувати, що вона відображає право не узагальнено, не абстрактно, а конкретизовано і усвідомлено у його структурній побудові на права, свободи і обов'язки.

У структурі правової (муніципально-правової) психології, своєю чергою, виділяють [3]:

А) сталі частини (настрої, почуття, переживання) – формуються в індивідуальному порядку у людини-жителя і члена ТГ в процесі знаходження саме в ТГ, в умовах МСВ та, зазвичай, в стані повсякденності, в процесі реалізації свого конституційно-правового і муніципально-правового статусу (тактичні настанови) та здійснення нею свого життєвого циклу (стратегічні настанови);

Б) пізнавальні частини (правові емпіричні знання, уявлення, погляди) – формуються і проявляються в процесі правової соціалізації, що здійснюється в рамках ТГ, в умовах МСВ, в стані повсякденності, через формування правових поведінкових настанов (атитюдів);

В) емоційні складові (правові емоції, почуття, настрої) – формуються і проявляються в процесі життєдіяльності (соціально-правової практики) в рамках ТГ, в умовах МСВ, в стані повсякденності в процесі вибору нормативних форм такої життєдіяльності (правових габітусів);

Г) регулятивні елементи (правові звички, традиції) – формуються в результаті правової соціалізації та соціально-правової практики у людини-жителя і члена ТГ, групи людей-членів ТГ та їх асоціацій і реалізуються через формування і використання правових атитюдів та габітусів, що складають базову систему атитюдно-габітусної організації соціального життя, що заснована на нормативних засадах.

В контексті інтерпретації наведених елементів відносно муніципально-правової психології треба зазначити, що вона:

– є безпосереднім відображенням муніципальної правосвідомості, яскравою ознакою її наявності та ефективного

✓ РЕЦЕНЗОВАНА СТАТТЯ

Згідно стандартів COPE Code of Conduct

впливу на свідомість конкретної людини-жителя і члена ТГ, а також груп і асоціацій людей;

– всі її частини, складові та регулятивні елементи напряду пов'язані з реалізацією екзистенційних інтересів людини-жителя і члена ТГ, а також груп і асоціацій людини;

– весь елементний склад профільної психології насамперед реалізується людиною-жителем і членом ТГ в межах МСВ в процесі реалізації нею свого життєвого циклу;

– профільна психологія володіє могутніми інституціональними властивостями, бо вона скерована на формування у людини-жителя і члена ТГ поведінкових настанов, що набувають в перспективі характер поведінкових стереотипів;

– профільна психологія володіє могутнім праксеологічним потенціалом, бо вона є фактично стадією передреалізації її частин, складових та регулятивних елементів у конкретних формах поведінки людини в межах ТГ;

– поведінкові настанови людини-жителя і члена ТГ, якими він реалізує свою муніципально-правову психологію, – по-перше, знаходять своє втілення в поведінці груп людей та їх асоціацій, що створюються по різних ознаках в межах ТГ (національних, релігійних, економічних, політичних, вікових, статевих, соціальних, культурологічних тощо) у вигляді професійних, вікових, станових, економічних тощо інституцій ГС; по-друге, формують стереотипи поведінки людини-члена ТГ при виникненні аналогічних життєвих питань та проблем в контексті їх вирішення та розв'язання; по-третє, фактично володіють спадковістю, бо запозичуються у практику муніципального життя іншими жителями-членами ТГ і з часом входить до їх ментальних рис; по-четверте, визнаються як ефективні форми поведінки людини, її груп і асоціацій при різних життєвих обставинах з боку ОМСВ та інших органів публічної влади, включаючи й органи публічної державної влади;

– отже, муніципально-правова психологія фактично виступає як інтелектуально-свідомий та результативно-праксеологічний підсумок сформованої муніципальної правосвідомості, оптимальний

і ефективний засіб її реалізації, а також об'єктивно-іманентний концепт виникнення і формування, а також реалізації, розвитку і вдосконалення поведінкових настанов людини, що існує в умовах МСВ, здійснюючи в межах ТГ свій життєвий цикл.

Резюмуючи положення, що наведені вище, можна дійти таких висновків:

- повсякденне життя людини, її груп та асоціацій базується не тільки на великій кількості поведінково-діяльнісних настанов, що мають свій чіткий зовнішній характер і прояв, а й на їх суттєвій психічній основі (мислі, почуття, переживання, індивідуальне відношення до зовнішніх подразників тощо), що супроводжує формування будь-якої поведінкової настанови або її реалізацію – саме це й виступає основою формування муніципальної свідомості (правосвідомості);

- всі соціальні процеси, що проходять саме в локальному територіальному людському соціумі – ТГ, з його державною організацією, – як основоположному простору життєдіяльності кожної людини, а також її груп і асоціацій, що об'єктивно існує та функціонує в умовах МСВ, – об'єктивно і обов'язково мають під собою солідну психічну основу, бо саме вона:

- а) демонструє та ілюструє відношення людини, її груп та асоціацій та їх природну реакцію на «зовнішні подразники» – через усвідомлення останніх індивідуальною, груповою та колективною свідомістю та модифікацією в результаті такого усвідомлення своєї поведінки (*поведінковий фактор* – авт.),

- б) під такими «зовнішніми подразниками» зазвичай розуміють широке та багатофакторне коло суспільних факторів (*суспільний фактор* – авт.), що

- в) виникають і супроводжують будь-які соціальні відносини між людьми, між ними та органами публічної влади, іншими суб'єктами, що існують та функціонують на території ТГ (*суб'єктно-комунікативний фактор* – авт.), –

- г) в такі відносини вступають люди, їх групи та асоціації для вирішення своїх екзистенційних інтересів та своїх прав, свобод і

обов'язків, що зазвичай, обов'язково, логічно і однозначно «витікають» з таких інтересів, їм відповідають та їх відображають (*екзистенційно-діяльнісний фактор* – авт.),

г') зі стратегічною метою стабільного та сталого проходження свого життєвого циклу (людини) (*екзистенційно-цикловий фактор* – авт.), – причому

д) наведені фактори формуються, виникають в складному, багатоманітному і суперечливому процесі соціалізації людини, включаючи й її правову форму (*фактор соціалізації* – авт.),

е) і реалізуються через різні практичні форми її життєдіяльності (габітуси), включаючи й правові габітуси, – в межах складної та багаторівневої системи комунікативної взаємодії з іншими членами громади, а також іншими суб'єктами (фізичними і юридичними особами, інституціями громадянського суспільства тощо), що функціонують в її межах (*габітусний фактор* – авт.), – і, у підсумку,

є) формує дуже складний, тендітний і суперечливий, а також такий, що часто схильний до змін і коливань, феномен суспільної психіки (суспільної психології) (*феноменологічний фактор* – авт.),

ж) ба більше, цей феномен набуває особливої актуалізації, конкретизації та контекстуалізації в умовах правової глобалізації, коли здійснюється не тільки акцентуація на існуванні і функціонуванні колективних суб'єктів (до речі, до кола яких відносяться й ТГ), а й конкретної людини, формуванні і реалізації її правового статусу, – що практично реалізується на локальному рівні соціуму, в межах ТГ, в умовах МСВ та в філософському стані повсякденності, а це напряму пов'язане з психологічною сферою людини, її груп та асоціацій (*фактор глобалізації* – авт.),

з) разом з тим, необхідно розуміти відповідну складність та практичну нереальність заміни у вказаних процесах формування муніципальної психології, що є досить вразливими і тендітними, теоретичних гасел і настанов на досить жорсткі юридичні конструкції – тобто, ми стикаємось з відповідними процесами визнання цього феномена та її легалізації та легітимації через відповідний рівень його повільного нормування і нормативізації, що

триває досі, у узагальнюючий феномен муніципалізму, де муніципальна психологія виступає його найважливішою та органічно-іманентною складовою (*фактор повільного «нормування / нормативізації»* – авт.);

и) феноменологія муніципальної психіки виступає рефлексивною формою пізнання соціальної, в тому числі й соціально-правової реальності на локальному рівні існування і функціонування локального соціуму у вигляді ТГ, що існує в умовах МСВ, – тобто, йдеться про глибинне самопізнання суб'єктом (індивідуальним, груповим, колективним) своїх внутрішніх психічних станів та актів, під якими треба розуміти формування і реалізацію на практиці його поведінково-діяльнісних настанов (*фактор рефлексії* – авт.);

і) феноменологія муніципальної психіки однозначно володіє суттєвим потенціалом програмування поведінки кожної людини, що існує та функціонує в межах ТГ, – причому таке програмування базується на відповідних муніципальних цінностях, нормах муніципальної моралі, факторах і тенденціях муніципальної культури, а також великої кількості муніципальних атитюдів та габітусів у вигляді індивідуального, групового та колективного життєвого досвіду, – зримим наслідком такого програмування виступає наявність у кожної людини муніципальної свідомості, та муніципальної психології у вигляді відповідних поведінково-діяльнісних настанов повсякденного соціального буття в межах територіальної громади (*фактор програмування* – авт.);

ї) звідси актуалізується проблематика інтерпретації феноменології муніципальної психіки (муніципальної психології), що імпліцитно (потай, неявно) формується: 1) в процесі повсякденного існування і функціонування людини, її груп та асоціацій в умовах їх співжиття, 2) соціального міжособистісного, міжсуб'єктного буття на локальному рівні в межах локальної територіальної людської спільноти, причому 3) в різних формах життєдіяльності, враховуючи багатоплановий характер локального життя та його розмаїття, а також 4) безумовний та визначальний вплив психічного впливу на різні сторони такого життя (*фактор тлумачення* – авт.);

й) треба розуміти цивілізаційне значення муніципальної психіки (муніципальної психології) у існуванні, функціонуванні, розвитку, зберіганні людської цивілізації, що саме й складається з фактично невизначеної кількості ТГ, – ба більше, вона детермінує повсякденне буття кожної людини в процесі проходження нею свого життєвого циклу, існування її груп та асоціацій та фактично детермінує існування і функціонування державної організації соціуму (*цивілізаційний фактор* – авт.);

к) отже, муніципальна психіка (муніципальна психологія) є органічною складовою частиною муніципальної (муніципально-правової) свідомості та суттєвим чином впливає на формування, існування, функціонування і розвиток останньої, стимулюючи її нормативний вимір, а також супроводження і забезпечення (*нормативний фактор* – авт.);

л) насамкінець, саме муніципальна психіка (муніципальна психологія) детермінує формування муніципальної (муніципально-правової) свідомості, через формування її інтегративних складових елементів, – а саме колективних форм життєдіяльності та феноменології соціалізації людини в межах ТГ, що веде до розуміння і усвідомлення людиною своїх прав і свобод (*інтегративний фактор* – авт.).

Отже, феномен, а по великому рахунку, феноменологія муніципальної (муніципально-правової) свідомості виступає однією з найважливіших характерологічних та іманентних ознак індивідуального, групового і колективного життя людей у локальному суспільстві у вигляді ТГ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Баймуратов, М., & Кофман, Б. (2023). Парадигма «права людини – муніципальні права людини – муніципальна людина» як стратегічний напрям розвитку державності в умовах глобалізації. Scientific Collection «InterConf», (176), 97–105. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/4584>
- [2] Правосвідомість: поняття, структура, види. URL: <https://studies.in.ua/teorija-derzhavy-ta-prava-lekcii/4403-pravosvdomst-ponyattya-struktura-vidi.html>
- [3] Бобровник Д.О. (2022). Муніципальна правосвідомість: структурний аналіз. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «ПРАВО». № 2 (5). 20-32.